

Kwalificaties van Matthias de Vries*

VRIESIANA (5)

door Rob Tempelaars

In de bundel *Het grootste woordenboek ter wereld, een kijkje achter de kolommen van het Woordenboek der Nederlandsche Taal (WNT)*, die ter gelegenheid van de voltooiing van het *WNT* verschijnt, besteedt A. Moerdijk aandacht aan de kwalificaties van het *WNT*; deze kwalificaties kunnen positief, neutraal of negatief zijn. Als we echter de typering van de grondlegger van het Woordenboek, Matthias de Vries, in al zijn hoedanigheden op een rijtje zetten, blijkt één groot verschil: ze zijn positief of negatief, een middenweg was er blijkbaar niet. De positieve kwalificaties hebben zonder twijfel de overhand, of het nu gaat om De Vries als lexicograaf, als hoogleraar en wetenschapper, als redenaar of als vaderlander. Maar er zijn ook heel wat negatieve kwalificaties te noteren. Uiteraard in de eerste plaats bij zijn ervijand Johannes van Vloten, die De Vries in vrijwel alle opzichten en met een onvoorstelbare verbetering trachtte te bestrijden. Bij anderen ontmoeten we vooral kritiek op onderdelen van zijn werkzaamheden en gedrag, zoals bij Bakhuizen van den Brink, Busken Huet, Potgieter, Multatuli en bij twee personen die aanvankelijk in het 'positieve' kamp zaten, maar in conflict kwamen met De Vries, te weten H.E. toe Laer en J.A. Alberdingk Thijm. De kritiek werd lang niet altijd vervat in kwalificaties, maar het volgende overzicht laat toch iets zien van het gat dat er gaapt tussen de bewonderaars, de adepten (onder aanvoering van H.E. Moltzer) enerzijds en de verguizers, de criticasters (onder aanvoering van J. van Vloten) anderzijds.

Sommige kwalificaties zou men ook bij een andere rubriek van het onderstaande overzicht kunnen onderbrengen. Bepalend voor de rubricering is steeds de verdere context geweest waarin de betreffende kwalificatie werd aangetroffen.

I Als lexicograaf en redacteur van het Woordenboek

Matthias de Vries is, als schrijver van het ontwerp voor en de inleiding op het *WNT* én als pleitbezorger voor het Woordenboek, voor velen nog het boegbeeld van het *WNT*. Het is echter goed te bedenken dat aan dit boegbeeld maar een heel klein stukje schip vastzit of, om een ander beeld te gebruiken, dat De Vries de typisch negentiende-eeuwse, romantische façade is waarachter een opmerkelijk modern gebouw schuilgaat. Immers, reeds de tweede generatie redacteurs maakte een eind aan De Vries' oorspronkelijke opzet en ging een geheel eigen weg. Het *WNT* vaart voor een deel dan ook onder valse vlag: de door De Vries geschreven, monumentale Inleiding heeft strikt genomen maar betrekking op een klein gedeelte van het Woordenboek en is, zo waarschuwde tijdgenoot Willem de Vreese al, doorspekt met politiek

* Dit artikel werd eerder gepubliceerd in *Trefwoord 13, Jaarboek lexicografie 1998-1999*, pp. 87-95. De originele nummering van de bladzijden staat tussen [].

[88] correcte passages; De Vries hield zich liever aan zijn eigen ontwerp dan aan de in zijn Inleiding uiteengezette uitgangspunten. Bovendien is de feitelijke bijdrage van De Vries als bewerker van WNT-artikelen, zeker in vergelijking met die van andere redacteurs, beperkt gebleven. Dat alles neemt niet weg dat De Vries algemeen als de *bouwmeester*, de *grondlegger*, de *stichter*, de onbetwiste *leider*, kortom als de *meester* zelve wordt omschreven. Slechts één opvallende dissonant is er: Van Vloten betichtte De Vries van persoonlijke winzucht als motief voor het vervaardigen van het Woordenboek (nr. 11).

- 1 De onvermoeide arbeider in den wijngaard van waarheid en schoonheid
(Pauwels Foreestier in *De Tijd* 25-09-1854, [blz. 2])
- 2 Den bouwmeester van het kostelijk taalmonument, het 'Woordenboek der Nederlandsche Taal'
(*Het Belfort* 9 (1894), blz. 135)
- 3 Het hoofd der geleerden en der geloovigen, die den reuzenarbeid, trots allerlei tegenwerkingen, kloekmoedig ondernomen hebben
(*Handelingen van het 21ste Taal- en Letterkundig Congres* (1891), blz. 63)
- 4 De kwakzalverende Professor
(J.van Vloten in *De Levensbode* 11 (1897), blz. 104)
- 5 De Leider zelf
(P.J. Cosijn in *De Gids* 1892, blz. 249)
- 6 De welbekende leidsche woordenboek-venter
(J.van Vloten in *De Levensbode* 12 (1881), blz. 473)
- 7 De leidsche Woordenboek-martelaar, of liever -zelfkweller
(J. van Vloten in *De Levensbode* 12 (1881), blz. 634)
- 8 De groote Man
(P.J. Cosijn in *De Gids* 1892, blz. 237 en 249)
- 9 Den Meester
(P.J. Cosijn in *De Gids* 1892, blz. 239 en 250)
- 10 Den reuzen-arbeider
(J.van Vloten in *De Levensbode* 3 (1869), blz. 484)
- 11 Slachtoffer uwer winzucht
(J.van Vloten in *De Levensbode* 5 (1872), blz. 247)
- 12 De stichter van het reuzenwerk, het Nederlandsch woordenboek [89]
(*De Goedendag* 18-08-1892)

- 13 Stichter van een 'Taalmuseum'
(E.F. Mulder in *Jaarboek INL* 1976, Leiden 1978, blz. 39)
- 14 De stichter van het taalmuseum van onze moedertaal
(P.G.J. van Sterkenburg, *Het Woordenboek der Nederlandsche Taal. Portret van een Taalmonument* (1992), blz. 155)

II Als hoogleraar en wetenschapper

Matthias de Vries was van 1849 tot 1853 aan de Groningse universiteit hoogleraar in de Nederlandse taal en vaderlandse geschiedenis en in de periode 1853-1890 hoogleraar aan de Leidse universiteit, aanvankelijk in de Nederlandse taal- en letterkunde, de vaderlandse geschiedenis en welsprekendheid. Door zijn toedoen werd het, sinds 1877, mogelijk een doctorsgraad te halen in de Nederlandse taal- en letterkunde. Hij wordt dan ook geprezen als de man die van het vak Nederlands, en in het bijzonder van de Nederlandse taalkunde, een universitaire discipline maakte. Door zijn leerlingen wordt hij bovendien omschreven als een begenadigd docent, een typisch Leidse hoogleraar die de persoonlijke omgang met studenten zeer op prijs stelde. Door zijn baanbrekende, filologische werk verwierf hij zich internationale vermaardheid. Zelfs Van Vloten heeft wel schoorvoetend toegegeven dat De Vries een taalgeleerde van formaat was, al kan hij het niet laten ook in dit opzicht de draak te steken met de taalkundige (nrs. 22, 30, 31), die door anderen geroemd wordt als de *grote taalgeleerde*, de *grondlegger van de taalwetenschap*, de *stichter en vader der Nederlandse filologie* en het *toonbeeld van de echte hoogleraar*.

- 15 Een trouw dienaar van de Alma Mater, die hij zijn beste krachten wijdde
(*Algemeen Nederlandsch Studenten-Weekblad Minerva* 14, extra nummer, 28-09-1889)
- 16 Van Neerlands germanisten buiten kijf de *facile princeps*
(P.J. Cosijn in *De Gids* 1892, blz. 230)
- 17 Een gevierd hoogleraar
(Gert Karsten, *100 jaar Nederlandse philologie* (1949), blz. 14)
- 18 Den grooten man, beroemd binnen de palen van Nederland en verre daarbuiten
(H.E. Moltzer in *Matthias de Vries ter nagedachtenis* (1892), blz. 21) [90]
- 19 De groote Nederlandsche taalgeleerde
(*De Goedendag* 18-08-1892)
- 20 Onze groote Nederlandsche taalgeleerde
(*Leidsch Dagblad* 01-08-1892)
- 21 Misschien de grootste geleerde, waarop de Nederlandsche taalwetenschap roem mag dragen

(Gustaaf Segers in *Verslagen en Mededelingen van de Vlaamse Academie 1920*, blz.881)

- 22 Leidsche taaldespootjen
(J. van Vloten in *De Levensbode* 5 (1872), blz. 262)
- 23 De Nestor der Nederlandsche taalgeleerden
(H. Meert in *Het Belfort* 7 (1892), blz. 232)
- 24 De grondlegger der Nederlandsche Taalwetenschap
(P.J. Cosijn in *De Gids* 1892, blz. 230-231)
- 25 De grondlegger onzer hedendaagsche taalwetenschap
(Taco H. de Beer in *Noord en Zuid* 15 (1892), blz. 410)
- 26 De grondlegger van de wetenschappelijke studie der Nederlandse taal
(Gert Karsten, *100 jaar Nederlandse philologie* (1949), blz. 224)
- 27 Een philoloog van Gods genade
(P.J. Cosijn in *De Gids* 1892, blz. 230-231)
- 28 De stichter der Nederlandsche philologie
(J.W. Muller in *Algemeen Nederlandsch Studenten-Weekblad Minerva* 14 (1889),
extra nummer, 28-09-1889)
- 29 Een *superieur* man
(P.J. Cosijn in *De Gids* 1892, blz. 230)
- 30 Taalkundig afgodjen
(J. van Vloten in *De Levensbode* 5 (1872), blz. 248)
- 31 Nederlandsch taalvoogd
(J. van Vloten in *De Levensbode* 5 (1872), blz. 16)
- 32 Het toonbeeld van den echten hoogleeraar
(J.Verdam in *De Nederlandsche Spectator* 36 (1892), blz. 279) [91]
- 33 Het toonbeeld van den hulpvaardigen en scherpzinnigen geleerde, die de
wetenschappelijke beoefening van het Nederlandsch in ons vaderland heeft gegrondvest
(J. Verdam in *De Nederlandsche Spectator* 36 (1892), blz. 279)
- 34 Om met Boendale te spreken, 'den vader der Dietscher gramarijne algader'
(J.W. Muller in *Jaarboekje voor de geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en
Rijnsburg* 7 (1910), blz. 32)
- 35 Den vader der philologie

(*Het Belfort* 9 (1894), blz. 135)

- 36 De verpersoonlijking van de wetenschappelijke studie der Nederlandsche taal
(J. te Winkel in *Vragen van den Dag* 7 (1892), blz. 643)

III *Als Leidenaar*

De stad Leiden was trots op Matthias de Vries, die zich gaarne afficheerde als de Leidse professor, die de ziel was van de Leidse Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, die aan de wieg stond van het Leidse Woordenboek en die incidenteel schreef in het *Leidsch Dagblad*, dat hem op zijn beurt nauwlettend in de gaten hield. Het adjectief *Leids* zien we dan ook in veel kwalificaties terug (nrs. 6, 7, 22, 48). In binnen- en buitenland zette Matthias de Vries Leiden op de kaart, zoals uit de volgende kwalificatie blijkt.

- 37 Onze algemeen in den lande en daarbuiten geachte stadgenoot (*Leidsch Dagblad* 01-08-1892)

IV *Als persoon*

Matthias de Vries was een *optimist* die met een flinke dosis onverzettelikheden en werkkraft recht op zijn doel afstevende. In de ogen van Van Vloten was hij echter een *aanmatigend, deftig De Vriesjen*. De kwalificaties *De Vriesjen* en *'t Manneken* sloegen ook op zijn geringe lengte: de grote De Vries was een, ook voor zijn tijd, uitzonderlijk klein mannetje. Zo'n aanval op het uiterlijk van iemand werd Van Vloten, zelfs door een goede vriend, niet in dank afgenomen. In een noot zag hij zich genoodzaakt het gebruik van het geringschattende diminutief toe te lichten (nr. 42).

- 38 Een man van grandeur
(P.G.J. van Sterkenburg, *Het Woordenboek der Nederlandsche Taal. Portret van een Taalmonument* (1992), blz. 157) [92]
- 39 Een idealist met een sterke wil die tot onverzettelikheden kon leiden
(P.G.J. van Sterkenburg, *Het Woordenboek der Nederlandsche Taal. Portret van een Taalmonument* (1992), blz. 157)
- 40 De onverbeterlijke optimist met de onwrikbare energie
(P.G.J. van Sterkenburg, *Het Woordenboek der Nederlandsche Taal. Portret van een Taalmonument* (1992), blz. 162)
- 41 Aanmatigend persoon-tjen
(J. van Vloten in *De Levensbode* 5 (1872), blz. 255)

- 42** 't Manneken
(J. van Vloten in *Noord-Nederlandsche Karakterfeilen en Ziektegeschiedenis van het Nederlandsche Woordenboek* (1868), blz. X en in *De Levensbode* 5 (1872), blz. 14 met als noot: 'Om alle onverdiende verwijtingen te voorkomen, als mij wel eens door een goed vriend, over dit verkleinwoordjen tegenover De Vries gemaakt zijn, schrijf ik hier bij voorbaat, dat juist wie klein van lichaam is, dubbel voorzichtig moet wezen, niet klein van ziel te zijn, gelijk dat bij hem in zoo overdadige maat het geval is'.)
- 43** Een De Vriesjen
(J. van Vloten in *De Levensbode* 1 (1865/1866), blz. 110)
- 44** Ons De Vriesjen
(J. van Vloten in *De Levensbode* 5 (1872), blz. 15)
- 45** 't Deftige De Vriesjen
(J. van Vloten in *De Levensbode* 1 (1865/1866), blz. 113)
- 46** Den schaamtelozen boerenbedrieger
(J. van Vloten in *De Levensbode* 5 (1872), blz. 247)

V Als purist

In de ogen van Matthias de Vries diende het Woordenboek een opvoedkundige taak te vervullen. De rijkdom van de *Nederlandse* taal moest uitgestald worden aan de hand van algemeen tot voorbeeld strekkende *vaderlandse* auteurs, met als hoogtepunt de grote schrijvers van de zeventiende eeuw. In deze romantische visie was geen plaats voor vreemde woorden en weinig plaats voor bastaardwoorden. Vooral de germanismen waren De Vries, en trouwens ook zijn tijdgenoten, een doorn in het oog. Het Woordenboek moest er korte metten mee maken en het moest zelf van vreemde smetten vrij blijven. Wat dit betreft deed Matthias de Vries geen concessies; als er een goed Nederlands woord gevonden kon worden, diende dat onverwijld gebruikt te [93] worden. De redacteuren van de tweede generatie zagen in 1888 al in dat een dergelijk standpunt *wetenschappelijk* niet houdbaar was en gooiden het roer van het Woordenboek volledig om. Dit overigens tot verdriet van alle 'taalliefhebbers' die meenden dat het Nederlands door de invloed van vreemde talen als het Duits, Frans en Engels ernstig bedreigd werd.

- 47** Een streng, een star purist
(P.J. Cosijn in *De Gids* 1892, blz. 235)

VI Als redenaar

Als redenaar zien we Matthias de Vries niet alleen op de Taal- en Letterkundige Congressen, bij zijn benoeringen tot hoogleraar en op de vergaderingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde optreden: hij was ook een gewild feestredenaar. 'Er kon geen feest van nationale betekenis gevierd worden of De Vries liet er zijn stem horen,' schreef Gert Karsten in zijn boek *100 jaar Nederlandse philologie, M. de Vries en zijn school*. Voor De Vries, aanvankelijk ook hoogleraar in de welsprekendheid, waren de feestredes een ideale gelegenheid om uiting te geven aan zijn voorliefde voor fraai gevormde, met adjectieven overladen zinnen en aan zijn vurige vaderlandsliefde. Regelmatig lezen we over staande ovaties, spontane toejuichingen e.d. als de *meester van de taal*, de *voortreffelijke redenaar* aan het woord was. De hoogdravende stijl van De Vries' oraties kon echter anderen, zoals Van Vloten en Busken Huet, maar matig bekoren. De jonge Verwey, die zich achter de inmiddels overleden Van Vloten schaarde, leek er zelfs een programmapunt voor een generatie van te maken: de Bilderdijkiaanse bombast van de oudere generaties *vol koude rhetorische opgewondenheid* moest eens en voorgoed verdwijnen. Op de achtergrond zien we de strijd tussen *De Gids* en *De Nieuwe Gids* staan, een generatieconflict waarin Matthias de Vries eigenlijk part noch deel had.

- 48 Leidsch kathederpédantjen
(J. van Vloten in een brief aan de curatoren van de Groningse Universiteit, geciteerd bij Karsten, *100 jaar Nederlandse philologie* (1949), blz. 24)
- 49 Het kathedër-boefje
(Albert Verwey in *De Nieuwe Gids* 3 (1887), blz. 6, naar J. van Vloten)
- 50 Een onmondige feestredenaar
(J. van Vloten in *De Levensbode* 5 (1872), blz. 450) [94]
- 51 Een plattelands hoofdonderwijzer, die tot verlevendiging van het geheugen der meergevorderden onder de dorpsjeugd eene oude geschiedenis nog eens oververtelt
(Busken Huet in *De Levensbode* 5 (1872), blz. 597)
- 52 Meester van het gemoed
(H.E. Moltzer, *Matthias de Vries ter nagedachtenis* (1892), blz. 17)
- 53 Meester van de taal
(H.E. Moltzer, *Matthias de Vries ter nagedachtenis* (1892), blz. 17)
- 54 Een sierlijk, deftig, 'academisch' redenaar
(P.J. Cosijn in *De Gids* 1892, blz. 230)
- 55 De voortreffelijke redenaar
(Pauwels Foreestier in *De Tijd* 25-09-1854, [blz. 2])

- 56 Een uitstekend woordvoerder, een begaafd, welsprekend redenaar
(H.E. Moltzer in *Matthias de Vries ter nagedachtenis* (1892), blz. 17)
- 57 Walgelyk-onoprecht mannetje, dat een half uur achter elkaar alle slingerpaadjes van kleinzielige ijdelheid platliep, altijd maar roepende hoe 'n beste, verstandige, geleerde, ijverige, belangelooze menschevriend hij was, en zijn lichaampje verdraaide en verwrong vol koude rhetorische opgewondenheid en quasi-edelaardige leugen
(Albert Verwey in *De Nieuwe Gids* 3 (1887), blz. 6)

VII Als spellingshervormer

Hoewel de speciaal voor het Woordenboek ontworpen spelling voornamelijk het werk was van L.A. te Winkel, verbond ook Matthias de Vries zijn naam aan de nieuwe spelling. Multatuli moest niets van de zogenaamde spelling De Vries-Te Winkel hebben en noemde beide heren spottend *letterdokter*, *letterprofessor* en *letterspecialist*. Het spreekt haast vanzelf dat ook Johannes van Vloten weer een duit in het zakje deed, ditmaal door De Vries te vergelijken met Siegenbeek.

- 58 Letterdokter
(Multatuli in *Volledig Werk* 5, blz. 584 (1871))
- 59 Letterprofessor
(Multatuli in *Volledig Werk* 19, blz. 621 (1878))
- 60 Letterspecialist
(Multatuli in *Volledig Werk* 5, blz. 644 (1879)) [95]
- 61 Thijs II
(J. van Vloten in *De Levensbode* 12 (1881), p. 634; tgov. 'Thijs I' = Siegenbeek; ook: J.D. Boer Az. in *De Nederlandsche Spectator* 9 (1865), blz. 267 e.v.)

VIII Als Vaderlander

De vaderlandslievendheid van De Vries was alom bekend en mede daarom was hij, de *echte, warme vaderlander*, de ideale figuur om bij nationale herdenkingen en feesten een gloedvolle feestrede af te steken (zie **VI**).

- 62 Den echten vaderlander
(*Den Goedendag* 18-08-1892)
- 63 Een warm vaderlander
(Gert Karsten, *100 jaar Nederlandse philologie* (1949), blz. 14)

- 64 Het toonbeeld van den warmen vaderlander
(J. Verdam in *De Nederlandsche Spectator* 1892)

IX Als voorzitter van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde

In zijn levensbericht van Matthias de Vries schreef A. Kluyver: 'Bijna een halve eeuw lang was Matthias de Vries lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, zeer dikwijls is hij voorzitter geweest in hare vergaderingen, sinds 1890 was hij haar eerlid, hare hoogere belangen heeft hij verzorgd met eene diepe overtuiging omtrent hare bestemming.' De woorden worden door Gert Karsten aangehaald, nadat hij De Vries zelf als volgt typeerde: 'jaren lang was hij, voorzitter of niet, met Fruin e.a. de *ziel, althans de leider der maatschappij.*' Van Vloten daarentegen had het over het *presidentjen*, waarmee hij, net als bij zijn kwalificaties *De Vriesjen* en *'t Manneken*, ongetwijfeld ook doelde op het feit dat De Vries buitengewoon klein was (zie **IV**).

- 65 'Presidentjen'
(J. van Vloten in *De Levensbode* 3 (1869), blz. 493)
- 66 De ziel, althans de leider der maatschappij
(Gert Karsten, *100 jaar Nederlandse philologie* (1949), blz. 15)